AYAPBERGEN MUWSAEV SHıǴARMALARı TILINDEGI TEŃEWLER

Orazbaeva Juldız Jańabaevna
Qaraqalpaq mámleketlik universiteti 1-kurs Lingvistika (qaraqalpaq tili) magistrantı
Ilimiy basshı: f.i.d **G.E.Qarlıbaeva**

Annotaciya

Maqala qaraqalpaq ádebiyatınıń kórnekli wákili Ayapbergen Muwsaev shıǵarmaları tilindegi teńewler mısalları tiykarında analizlendi, shayır shıǵarmalarında teńewlerdiń xızmeti, tutqan ornı haqqında toqtap ótildi.

XIX ásir qaraqalpaq ádebiyatınıń baslawshılarınıń biri, ataqlı xalıq shayırı Ayapbergen Muwsaev shıǵarmalarında troplar, troplardıń ishinde teńewlerge toqtalmaqshımız. Qaraqalpaq til biliminde teńewler boyınsha birqansha jumıslar alıp barılǵan bolıp, biz onı Ayapbergen shayır shıramalarında kórsetip bermekshimiz. Ayapbergen shayır XIX ásirdiń aqırı XX ásirdiń basındaǵı ádebiyattıń dástúri menen jasaǵan hám tárbiyalanǵan shayır. Sol sebepli bul dáwirdegi ádebiyatta, mádeniyatta úlken dástúr bolǵan táriyplik shıǵarmalardıń sheberi. [1,256] Yaǵnıy bul óz-ózinen kórinip turǵanınday táriypdiń ózi teńew tiykarında payda boladı. Mısalı; shayırdıń "Tárip" qosıǵında Góruǵlı haybatlı, Rustem júrekli, Belli-belli jigit qarqalpaqta. Bul qosıq qatarlarında shayır milliy sezim hám tereń patriotizm ideyaları menen jazǵan bolıp, xalıqtıń dástúrleri menen birge at shawıp, tazı júgirtken arıslan júrekli jigitlerin batırlarǵa, qıya qaslı, iyinlerin órim-órim shashları japqan qızların perilerge teńep súwretlep beredi. Shayır óziniń qosıqlarında teńewlerdi sheberlik penen paydalanıp, súwretlenip atırǵan adam, háreket hám qubılısqa degen oqıwshınıń jaqsı kóriw, súysiniw sezimlerin kúsheytip yamasa olarǵa degen unamsız pikirdi ańlatıp kelgenin kóremiz

a)day/-dey, -dáy, tay/-tey, dák/-dek, -sha qosımtaları arqalı: Bende bolıp ırısqısın izlegen,"Aǵajan" dep shiyrin-sheker sóylegen,Úmit etip keler jolın gezlegen, Kózmonshaqtay eki ulıń bar eken. [2,11] Suwday sińip, barǵan jerinde batpas, Jaqsı qız hesh waqıtta abıroyın satpas. [2,12] Saqalıń aǵarıp, tisiń túsken soń,

Taza nawjawanday qáddi dal qayda?[2, 27] Birneshsheler ashıq bolıp ǵaybana, Shájer japıraǵındek sarǵayıp solıp,[2,86] Aq suńqarday qıya baqıp naz etip, Múnasip ózine bastan ayaǵı. [2,41] Xalayıqlar, kelegórińi, Qara eshegim óle qaldı, Taban etim, mańlay terim, Kórmegendey bola qaldı. [2,16] Eshek emes, pıraq edi,

Janıp turǵan shıraq edi, Aqqan suwday bulaq edi, Paymanası tola qaldı. [2,16] Bul qosıǵında eshek obrazı arqalı ápiwayı xalıq turmısı, miynetkeshligi, turmıs qıyınshılıǵı súwretlengen. Eshek obrazın suwǵa teńegen, insan tirishiligi ushın suw qanday áhmiyetli bolsa sol dáwirde eshek jániwarı da sonday úlken áhmiyetke iye bolǵanlıǵın kórsetedi. Qustay qanat qaǵıp, aspanǵa ushsam, Jer júzine túsip gozzallar qushsam. [2,27] Xosh qılıqlı, muruwatlı opalı, Xiywalı qız keshti, bası jıǵalı, Shunıńday sháwketli jáhana keldi. [2,87] (**Jıǵalı** kel. Bas kiyiminiń tóbesine qıstırlıp qoyatuǵın hákimshilik belgisi, kóbinese hasıl quslardıń qawırsınlı iri párinen, bahalı ańlardıń terisinen boladı. [4,229]) Muruwatlı sózi tárbiyalı mánisin bildirip kelgen. Sen andın támizkar ádep-hayadan, Tillerińi shiyrindur búlbúlgóyadan. [2,87] Bul mısallar arqalı Ayapbergen shayır hayal-qızlar tematikasın teńewler arqalı jaqsı súwretlep bergenligin kóremiz.

b) kibi, misli, yańlı, uqshar sıyaqlı tirkewishler arqalı: Aǵayinge jaramadı bul isiń,

Sebil kibi arqalanıp júrisiń, [2,10] Qarun kibi jurttan ozǵan bay bolsam, Altın, gúmis dúnya menen mal qayda? [2,27] Gúl kibi búlbúldek jawlana keldi. [2, 85]

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

Haslı insan, ózin kórseń perizat, Shasmi jadiw kibi, ǵamzası jallat, [2,41] Kelinler ishinde bir kelin bardur, Aq júzli ay kibi, badam qabaqlı. [2,40] Ayapbergenniń bul “Kelin” qosıǵı Berdaqtıń “Kelin” qosıǵı menen únles keledi. Mısalı: Qolań shashlı,júziń appaq, Qundız kirpik, jupqa dodaq,Piste murın lábiń qaymaq... [3,149] Páreń oramal ústinde qantı –nabatı, Shını sháynek-kese piyala keldi. [2,86] **Páreń** kel. Taza, jańa,hasıl m.nisin bildiredi. [3,100] Páhim eter hárbir iske, Belleri qıldan jińishke, Zeyin etseń sákkiz beyishke, Jánnette bul húr yańlıdı. [2,89] Perige megzer sıyaǵı, Ayǵa megzer aspandaǵı, Naǵıs tikken on barmaǵı, Kesip tartqan sım yańlıdı. [2,89] Bul qosıǵında shayır hayal-qızlardı beyishke, jánnetke, húr, perige (**Peri I** at. Din. Húr, suw peri. **Peri II** kel. Sulıw gozzal, janan[4,107]) teńegen. Bul qosıqtı Ayapbergen Ótesh shayırdıń “Gúlziyba”degen qosıǵına eliklep jazǵan sıyaqlı. Mısalı: Qası jayday, kirpigi oq, Hesh jeriniń múltigi joq, Merekede ataqlıshoq, Periniń kórki yańlıdı.[5,46] Ayapbergen shayır hayal-qızlar tematikasında birqansha qosıqlar dóretken. Atap aytsaq: “Ayshasań”, “Shul qızdıń”, “Miyirxan”, “Mazlımjanan”, “Bir gozzal”, “Orazgúl”h.t.b.

Súwretlew quralların keń qollanıw járdeminde qızdıń portretin jaratıw dástúri ullı shayırlar Nawayı, Fizuliy, Mashrab XVIII-XIX ásir túrkmen shayırları Maqtımqulı, Andalib, Molla Nepeslerdiń poeziyasında keń en jayǵan [6,137] Ayapbergen qızdıń romantikalıq portetin jaratıwda joqarıda keltirilgen ullı shayırlar , sonday-aq xalıq poeziyasınıń dástúrlerin tabıslı ózlestirgen. Bunday mifologiyalıq túsiniklerge, awızeki ádebiyat qaharmanlarına baylanıslı dóregen teńewler shayır shıǵarmasında kóplep ushırasadı. Birneshsheler ashıq bolıp ǵaybana, Láyli-Májnún kibi qıyala keldi. [2,85] Teńin tawıp bas qosqanday baybatshe, Ǵárip ashıq kibi zamana keldi. [2,85] Góruǵlı haybatlı, Rustem yurekli, Belli-belli jigit qaraqalpaqta. [2,26] Bir dizelep otırǵanı, Lashın qus suńqar yańlıdı. [2,91]

Ulıwma alǵanda, Ayapbergen shayır teńewlerdi stillik jaqtan óz ornında sheber qollanǵan. Bunday kórkem súwretlew quralları shayır shıǵarmaları tiliniń leksikasında belgili orın iyelep, ullı sóz ustasınıń tilden paydalanıwdaǵı sheberligin, jeke stillik ayrıqshalıǵın kórsetedi.

Ádebiyatlar

1. Paxratdinov Á. XIX ósirdiń aqırı XX ásirdiń basındaǵı qaraqalpaq ádebiyatı táriyxı, 1996
2. Muwsaev A. Hal qayda toplamı, 2018
3. Berdaq shıǵarmalar toplamı, 2018
4. Qaraqalpaq tiliniń túsindirme sózligi, T. IV 1988. 107-b
5. Ótesh shayır tańlamalı shıǵarmaları, 1978
6. Qarlıbaeva G. Ájiniyaz shıǵarmaları tiliniń sementika stilistikalıq ózgeshelikleri monografiya, 2017

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.